

SERES ATTILA

MAGYAR–SZOVJET TITKOS TÁRGYALÁSOK GENOVÁBAN 1922-BEN

Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzései

A két világháború közötti magyar diplomáciatörténet viszonylag kevésbé ismert fejezetei közé tartozik a magyar-szovjet viszony alakulása a korszakban. Ez részben a téma szempontjából elsődlegesen fontos iratanyagot őrző Orosz Föderáció Külügyi Levéltárában uralkodó, a kutatás szabadságát nagymértékben korlátozó szabályokkal magyarázható. Az orosz külügyi levéltárban a kutatók nem használhatják a segédleteket, a megtekinthető iratanyagot az intézmény munkatársai válogatják ki az előzetesen megadott téma alapján. Másrészt a második világháború utáni időszakban Magyarországon igyekeztek dezavualni a problémakör lényeges elemeit. A korabeli hazai politikai felfogásba, amely mindennemű politikai kapcsolatot antagonizmusnak vélt a fasisztának minősített magyar ellenforradalmi rendszer és a Szovjetunió között, nem illettek bele azok a tények, amelyek mégis ilyenek létéről árulkodtak. Ezt a koncepciót fokozottan alkalmazták a '20-as évek legelejére, a két eltérő belső berendezkedésű rendszer konszolidációjának időszakára. Az volt az elképzelés, hogy a két rezsím megszilárdulásának periódusában erősebben hatottak azok a legitimációs beidegződések, amelyek Horthy hatalomra kerülését egy proletárdiktatúra elleni harc következményének tartották, az ellenkező oldalon a szovjethatalom genezisést és győzelmét a polgárháború részeként, a tőkés államokkal szemben folytatott intervenciós beavatkozás elhárításához kötötték. Mindez valójában nem zárta ki azt, hogy a két állam reálistan gondolkodó vezető diplomatái az ideológiai szempontokat legyűrve, országaik közös külpolitikai érdekei folytán kontaktusba lépjenek egymással.¹

1 Magyarországon az 1960-as évek végétől jelentek meg azok a munkák, amelyek a magyar-szovjet kapcsolatok történetét mélyreható elemzésnek vetették alá. *Juhász Gyula*: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp., 1969. 98–102, 152–153, 191. p. Juhász a szovjet–magyar viszonyra vonatkozó nézeteit külön tanulmányban is megjelentette: *Juhász Gyula*: A két világháború közötti szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok történetéhez. In: A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészaka. Bp., 1968. 360–377. p. *Pritz Pál*: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Bp., 1982. 135–149. p. *Romsics Ignác*: Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve. Bp., 1982. 127–128. p. *Máté István*: Adalékok a magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok két világháború közötti történetéhez, különös tekintettel az 1934–1939 közötti időszakra. *Clio*. Fittal oktatók közleményei. 3. (1986) 2. sz. 229–295. p.

A kapcsolatok felvételét magyar részről még a trianoni béke megkötése előtt szükségessé tette egy olyan probléma, amelynek rendezése a rendszer társadalmi elfogadottságát is elősegíthette. 1920 elején körülbelül nyolcvanezer magyarországi illetőségű hadifogoly volt a szovjet kormány fennhatósága alatt lévő fogolytáborokban. A magyar katonák hazahozatala érdekében 1920 márciusában a Simonyi-Semadam-kormány hozott határozatot közvetlen tárgyalások felvételére a szovjet-orosz kormánnyal. A lebonyolításra Jungerth Mihályt, a külügyminisztérium politikai osztálytanácsosát jelölte ki. A tárgyalások koordinálására később a külügyminisztérium keretein belül önálló hadifogoly-osztály is alakult, melynek élére ő került. A tárgyalások áprilisban Koppenhágában indultak meg Jungerth és Makszim Litvinov észtországi szovjet ügyvivő között, s május 29-én a hadifoglyok hazaszállításáról szóló egyezmény parafálásával értek véget. A megállapodás értelmében a szovjet fél vállalta, hogy külön szervezetet állít fel a hadifoglyok hazaszállításának megszervezése érdekében, illetve a hadifoglyokat a szovjet határig saját költségén szállítja. Hasonló kötelezettséget vállalt a magyar kormány a területén lévő mintegy négyezer, a volt cári Oroszországból származó hadifogoly hazaszállítására. Magyarország kötelezte magát, hogy egy háborús konfliktus esetén nem támogatja Szovjet-Oroszország ellenfeleit.

Az első hadifogoly-szállítmányok 1920 júniusában indultak Magyarországra, ám Szovjet-Oroszország júliusban a magyarországi népbiztosper miatt a továbbiakat visszatartotta. Moszkva augusztusban tiltakozó jegyzékeket küldött a magyar kormánynak, amelyekben védelme alá helyezte a Tanácsköztársaság bíróság elé állított tíz egykori népbiztosát, s egyúttal elrendelte ezer magyar tiszt internálását, akik közül tizet tússzá nyilvánított. Csicserin külügyi népbiztos ajánlatot tett a népbiztosok kicserélésére a túszként fogva tartott tisztékért. A magyar kormány a szovjet javaslat elfogadása mellett döntött, de azt csak az ítélelhirdetés után, 1920 decemberében hozta a szovjet kormány tudomására. A hadifogolycsere-egyezmény végrehajtásáról szóló álláspontok megvitatásának céljából 1921 januárja és márciusa között újabb tárgyalásokat tartottak Tallinnban. A tárgyalások kedvező kimenetelét és a megállapodás tető alá hozását Magyarországon elősegítette a Bethlen-kormány megalakulása ez év áprilisában, amely a közvélemény és a hazai hozzátartozók nyomására egyik legégetőbb feladatának tartotta a hadifogolykérdés megoldását. Bethlen elképzeléseinek megvalósításában a külügyminisztérium élére kerülő Bánffy Miklósrá is támaszkodhatott. 1921. július 28-án Jungerth és Jakov Ganyeckij, a lettországi szovjet meghatalmazott képviselő Rigában írták alá azt az egyezményt, amely arra volt hivatott, hogy biztosítsa a hadifogolycsere zavartalan lebonyolítását. A rigai egyezményben Magyarország vállalta a 10 volt népbiztos, valamint 329 magyar kommunista kiadatását, cserébe Szovjet-Oroszor-

szág kötelezte magát a koppenhágai megállapodások értelmében rá háruló kötelezettségek végrehajtásra. A nemzetgyűlés a Szovjet-Oroszországnak kiadott kommunisták visszaszívargásának megakadályozása érdekében augusztusban elfogadta a büntetés végrehajtásának kivételes elhalasztásáról és félbeszakításáról szóló törvényt, amely hatály alatt tartotta a meghozott ítéleteket az elítéltek visszatérése esetére.²

Az első világháborúban legyőzött Németország a versailles-i béke értelmében gyarmatai elvesztésén kívül százharminckétmilliárd aranymárka háborús jóvátételt tartozott fizetni, amihez még százötvenmilliárd aranymárka saját háborús adósság is járult. A német gazdaság számára a háború utáni állapotában ezek a feltételek teljesíthetetlenek bizonyultak. A győztes nagyhatalmak vezetői számára is világos volt, hogy Németországot gazdaságilag talpra kell állítani ahhoz, hogy a későbbiekben teljesíthesse jóvátételi kötelezettségeit. A német gazdaság helyreállítása az európai gazdasági kapcsolatok normalizálását is szükségessé tette, ezért a brit és francia kormány 1922 áprilisában nemzetközi konferenciát hívott össze Genovába abból a célból, hogy a vesztes államok részvételével helyreállítsák a kontinens államai között a háború előtt fennálló kereskedelmi kapcsolatokat.³

A konferenciára szintén meghívott szovjet kormányt az Antant a cári kormányzat és a polgári kormányok által felvett kölcsönök megfizetésére, valamint a proletárforradalom idején államosított külföldi tulajdonú ingatlanok, ipari üzemek visszaadásra vagy kártalanítására próbálta rávenni. Április 16-án a konferencia ideje alatt kötötte meg Rapallóban, egy Genova melletti fürdőhelyen, Németország és Szovjet-Oroszország azt az egyezményt, amelyben megállapodtak a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ennek alapján Szovjet-Oroszország lemondott a Németországgal szembeni jóvátételi igényéről, Németország pedig arról a követeléséről, hogy az oroszországi nacionalizált tulajdont visszaadják korábbi német tulajdonosaiknak. A nyugati nagyhatalmak gazdasági érdekeit az egyezménynek az a cikkelye sértette leginkább, amely kimondta, hogy Németországnak a megállapodásban rögzített kötelezettségeit abban az esetben kell teljesítenie, ha a szovjet fél nem elégti ki más államok reparációs igényeit sem. Az egyezmény politikai jelentősége abban rejlett, hogy segítségével mindkét állam kiutat talált elszigetelt helyzetéből.⁴

2 A szovjet–magyar hadifogolycseré-egyezményekre ld.: *Petrák Katalin*: Magyarok a Szovjet-unióban 1922–1945. Bp., 2000. 21–40. p

3 A genovai konferenciára ld.: *Ormos Mária – Majoros István*: Európa a nemzetközi küzdőtercen. Bp., 1998. 302–304. p.

4 A rapallói egyezményre ld.: uo. 304–306. p.

A genovai értekezlet a versailles-i konferencia után az első olyan nagyszabású nemzetközi politikai rendezvény volt, amelyen az európai nagyhatalmak és a kisállamok tekintélyes számban képviseltették magukat. Ez kiváló lehetőséget nyújtott hivatalos és nem hivatalos összeköttetések megteremtésére. A szovjet küldöttség nemcsak a német delegátusokkal tárgyalt, hanem a kisantant és a revíziós kisállamok képviselőivel is. A konferencia előtt ellentét alakult ki Anglia és Franciaország között a szovjet kérdésben, ugyanis Lloyd George felvetette a szovjet állam elismerésének lehetőségét, míg Poincaré mereven ellenezte azt. A kisantant tagállamai a konferencia kezdetén a francia álláspontot támogatták, s szembehelyezkedtek az angol elképzelésekkel. A szovjet–német szerződés megkötése után azonban engedékenyebbé váltak, mivel tartottak attól, hogy Magyarország is meg egyezik a szovjetekkel, ezért csehszlovák kezdeményezésre tárgyalásokat folytattak Csicserin szovjet külügyi népbiztossal. A kisantant képviselői közül csak Beneš csehszlovák és Ninčić jugoszláv külügyminiszter vettek részt a gazdasági kapcsolatok normalizálására irányuló tárgyalásokon. Hamarosan azonban Románia mellett a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság is szembefordult Beneš koncepciójával, ezért a csehszlovák delegáció kénytelen volt elállni a megegyezés tervétől.⁵ A kisantanttal folytatott tárgyalások kudarcot vallottak, és elhalványult a nagyhatalmakkal történő megegyezés esélye is. A szovjet küldöttség ezek után nem látott esélyt a status quo biztosítására törekvő erőkkkel való megállapodásra, ugyanakkor a minél szélesebb nemzetközi elismertség elérése rendkívül fontos maradt számára.

A konferencián részt vevő magyar delegáció — melynek vezetését Bethlen miniszterelnök rövid ott-tartózkodása után Bánffy külügyminiszter vette át — szintén szerette volna kihasználni az alkalmat a politikai manőverezésre: a kisebbségi kérdésnek a nyílt konferencián való megvitatására és egyes gazdasági javaslatok elfogadtatására. A konferencián a főbb európai gazdasági és politikai problémákat négy bizottságban tárgyalták. Ezek közül a magyar igények felvetésére és érvényesítésére a politikai bizottságon belül lett volna lehetőség, ahol Bethlen javasolta a magyar kisebbségek kérdésének áttekintését. A politikai bizottság munkakörébe utalt kérdések megvitatására a politikai bizottság albizottsága volt hivatott, amely azonban érdemben nem tárgyalta a témát.⁶ Magyarországnak nem volt módja arra sem, hogy befolyást gyakoroljon a gazdasági kérdések tisztázására, mivel a gazda-

5 *Ádám Magda*: A kisantant és Európa. Bp., 1989. 189. p.

6 Bánffy összefoglalása Kánya számára a genovai konferencia politikai tárgyalásairól 1922. április 19-én. Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 69 (Külügyminisztérium. Gazdaságpolitikai osztály iratai.) Konferenciák anyaga. 789. csomó, 3. dosszié, 136–145. folio

sági bizottság albizottságának nem volt tagja, csak írásban jelezhetette a tervezetekkel kapcsolatos észrevételeit.⁷

Ilyen politikai légkörben szinte természetes volt Németország és Oroszország egymásra találása, illetve a kirekesztett államok közeledése. Bánffy három alkalommal találkozott a szovjet külügyi népbiztossal, először véletlenül azon a villásreggelin, melyet az olasz király adott a konferencia résztvevői számára, majd szovjet ösztönzésre április 24-én és május 2-án érdemi tárgyalásokat folytatott vele. A találkozókorán Erdély és Besszarábia területi státusza és a két ország között ezzel kapcsolatban létesíthető együttműködés lehetősége, illetve a szovjet állam elismerésének kérdése játszott központi szerepet. Az első tárgyaláson Bánffy kitért Csicserinnek a szovjet-orosz köztársaság elismerésére irányuló indítványa elől. Azzal érvelt, hogy a két állam között a breszt-litovszki béke értelmében békeállapot van, noha a trianoni békeszerződés érvénytelenítette Magyarországnak a Monarchia részeként kötött egyezményeit. A tárgyaló felek megegyeztek abban, hogy a későbbi esetleges együttműködés közös platformjának a békerendszerrel szemben elfoglalt azonos álláspontjukat tekintik.⁸

A második tárgyaláson Csicserin kijelentette, hogy Szovjet-Oroszország nem ismeri el Erdély Romániához csatolását. Az állandó szovjet–román határvillongásokra hivatkozva, újabb román határsértés esetére kilátásba helyezett egy Románia elleni katonai akciót. Megemlítette Bánffynak, hogy Románia támogatja a fehér-gárdista alakulatokat. A magyar külügyminiszter megígérte a fellépést szovjet–román konfliktus esetére, de szükségesnek tartotta, hogy Magyarország ismerje a várható szovjet támadás időpontját, hogy időben felkészülhessen a Románia ellen indítandó diverzáns fegyveres akciókra vagy egy tényleges katonai beavatkozásra. A korabeli szovjet külpolitika számára a román és a lengyel kérdés kezelése összefüggött, tekintettel a két állam által kötött szovjetellenes szövetségi szerződésre. Románia kétfrontos háborúba kényszerítése egy esetleges lengyel–román–szovjet konfliktus esetén létfontosságú volt a háború végső kimenetele szempontjából. Ezért a szovjet tárgyalófél a Romániával szembeni együttműködésért cserébe,

7 Bánffy feljegyzése Kányának a tárgyalások menetéről 1922. április 27-én. Uo. 146–152. folio

8 Ld. az 1. sz. dokumentumot. Bánffy memoárjában csak az első találkozóról tesz említést, bár úgy tűnik, mintha keverné a két találkozón elhangzottakat: „...Utána rátértünk általánosabb kérdésekre. A besszarábiai kérdésre és az ebből származható bonyodalomra, ami Erdélyre is kihat. Nagyon megőrtően beszélt és tárgyilagosan. — Teljes egyetértésben váltunk tehát el és az volt a benyomásom, hogy sok előny származna belőle, ha mi fölvehetnők a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. Ez persze akkor kizárt dolog volt sok minden okból.” *Bánffy Miklós*: Huszonöt év (1945). Bp., 1993. 127. p.

amely Erdély visszaszerzésének halvány reményét villantotta fel a magyar vezetés számára, a magyar kormány semlegességét kérte a lengyel–szovjet konfliktusban.⁹

Románia tekintetében a két ország érdekei megegyeztek. A magyar vezetés a Romániával szembeni revíziós siker érdekében a szovjet–román ellentétek kiaknázását is figyelembe vette. Egy esetleges románellenes front létrehozása iránt az is reményeket táplált, hogy Genovában az európai gazdasági konszolidáció megteremtését célzó tárgyalások kimenetele bizonytalanra vált. Az európai gazdasági egyenetlenség a kontinens keleti felén politikai instabilitással párosult.

A magyar és szovjet vezetésnek azonban azzal a dilemmával kellett szembenéznie, hogy a rendezetlen politikai viszonyok ellenére Kelet-Európában a status quo előbb-utóbb tartóssá válik, s annak gyökeres megváltoztatására nem lesz lehetőség. Mindkét állam törekvése ekkor — a belső társadalmi és politikai konszolidáció sikere érdekében — a fennálló hatalmi struktúrába történő, minél kedvezőbb feltételek melletti beilleszkedés, az adott politikai viszonyok elfogadása volt. Ehhez bilaterális szerződések megkötésével és kisebb szövetségek létrehozásával, ki kellett törni abból a nemzetközi elszigeteltségből, amit a kisantant, vagy éppen a győztes nagyhatalmak kirekesztő politikája érlett.

Bánffy és Csicserin a második találkozásukon megállapodtak abban, hogy Berlinben folytatják a katonai kooperációról szóló tárgyalásokat, de a két állam közeledési folyamatának további elmélyítését a magyar fél fogja kezdeményezni. Az 1922-ben igen feszült szovjet–román viszony, illetve a Bánffy és Csicserin első találkozásának idejére már ismertté vált rapallói egyezmény miatt a magyar külpolitika nem tért ki a további puhatolózó tárgyalások folytatása elől. A kapcsolat-teremtést azonban Berlinben is a szovjet fél kezdeményezte. A nemzetközi konferencia óta eltelt időben a szovjet külpolitika számára újabb tényezők adtak ösztönzést a tárgyalások folytatásához. Genovában az antant-államok képviselői és Szovjet-Oroszország nem tudtak megegyezni egymással, ezért 1922 nyarára ismét egy értekezletet hívtak össze Hágába, új javaslatok megvitatására. Az egymással szemben támasztott követelések kérdésében azonban ott sem született megállapodás. A szovjet vezetés úgy értékelte az eseményeket, hogy a nyugati hatalmak egy

9 Ld. a 2. sz. dokumentumot. Az 1920. évi szovjet-lengyel háború idején Magyarország és Lengyelország Franciaország támogatása mellett titkos katonai tárgyalásokat folytatott Párizsban és Varsóban Magyarországnak a szovjet-lengyel háborúba való bevonásáról. Lengyelország fegyveres megsegítéséért cserébe a magyar kormány a békefeltételek módosítását és bizonyos területi kompenzációt szeretett volna elérni. A háború befejezése előtt azonban nem született megállapodás a kérdésben. A magyar-lengyel együttműködés terve ismert volt Moszkvában. *Somogyi Erika*: Magyarország részvételi kísérlete az 1920-as lengyel–szovjet–orosz háborúban. *Történelmi Szemle*, 28. (1986) 2. sz. 313–324. p.

újabb intervenciós beavatkozást készítenek elő, ezért nem áll érdekükben a problémák tárgyalásos úton történő rendezése.¹⁰ Ezt a félelmet erősítették a Piłsudski bukaresti látogatásáról szóló hírek is. A szovjet kormány Erdély hovatarozásának kérdését is napirenden kívánta tartani, mivel olyan értesülései voltak, hogy a fehérgárdisták kiképzőbázisai Erdélyben vannak, és a román hatóságok onnan csoportosítják át őket a Dnyeszter mellé.¹¹

1922 júliusában magyar diplomaták kétszer tárgyaltak Szovjet-Oroszország vezető külpolitikussával és berlini nagykövetével. Először Jungerth Mihály, aki szovjet ügyekben a hadifogolycseré rendezése révén már tapasztalatokat szerzett, majd Kánya Kálmán, a külügyminiszter állandó helyettese Jungerthtel együtt. Az első tárgyalás ideje nem datálható, a második július 24-én zajlott le. A szovjet külügyi népbiztos utalt Bánffy Genovába tett kijelentéseire, mely szerint a magyar kormány diverzáns akciók szervezésével segíteni fogja a szovjet hadsereg előrenyomulását egy esetleges helyi román–szovjet konfrontáció idején. Kánya közölte, hogy a magyar beavatkozás csak a szovjet katonai sikerek esetén történne meg. Csicserin kifejtette, hogy annak idején Bánffy megszorítások nélkül elfogadta a katonai kooperációra vonatkozó javaslatukat. A két fél végül megállapodott abban, hogy a tárgyalásokat folytatják, és abba katonai szakértőket is bevonnak.¹²

A genovai és berlini titkos tárgyalások végül a szovjet állam hivatalos elismerésének elmaradása és a katonai kooperáció meghiúsulása miatt nem hoztak kézzelfogható eredményt. A két állam külpolitikusi közötti 1922. évi találkozók minde mellett a két világháború közötti szovjet–magyar kapcsolatok egyik jellemző vonására irányítják a figyelmet. A magyar külügyi apparátusnak a Szovjetunióval szemben követett politikai gyakorlatában a pragmatizmus a Szovjetunió megtámasztásának időpontjáig háttérbe szorította az ideológiai megfontolásokat. Ugyanez mondható el a szovjet külpolitikáról is, amelynek Magyarországhoz fűződő viszonyát 1920 után nem a két rendszer eltérő jellege, hanem a Szovjetunió közvetlen állami érdekei és az adott nagyhatalmi konstelláció határozták meg.

A genovai és berlini tárgyalásokon a magyar vezetés részéről nyilvánvalóan nem egy kizárólagos szovjet orientáció gondolata fogalmazódott meg. Az antant egyes hatalmai felé történt közeledési kísérletek meghiúsulásával és a kisantantnak

10 A hágai konferencia után kialakult szovjet álláspontra ld.: Isztorija vnyosnyej polityiki SzSzsZR (1917–1945). 1. k. Glav. red.: Gromiko, Andrej Andrejevics. Moszkva, 1980. 173–176. p.

11 Dokumenti vnyosnyej polityiki SzSzsZR 5. k (1-vo janvarja 1922 g. – 31-vo gycakabrja 1922 g.). Glav. red.: Gromiko, Andrej Andrejevics. Moszkva, 1961. 483–485. p.

12 A berlini titkos tárgyalásokra ld.: *Seres Attila*: Két dokumentum az 1922. évi titkos berlini magyar–szovjet diplomáciai tárgyalásokról. *Levéltári Szemle*, 50. (2000) 1. sz. 20–27. p.

a francia politika érdekkörébe kerülésével Magyarország a korabeli európai status quo-val szemben álló vagy a területi felosztással elégedetlen nagyhatalmak felé orientálódhatott. Ezek közül kettő, Németország és Szovjet-Oroszország a rapallói szerződés révén szövetségi viszonyra lépett egymással. A magyar külpolitika erre a szövetségre támaszkodva próbálhatta meg érdekeinek érvényesítését az európai politikai színtéren.¹³ Mint említettük, az 1922. évi magyar–szovjet tárgyalásokon nem született érdemleges, hivatalos okmány formájában rögzített eredmény, a felek — diplomáciában megszokott frázissal élve — csupán a megbeszélések folytatásában állapodtak meg. Nyilvánvaló volt, hogy egyik tárgyalófél sem akarta a szálakat véglegesen elvágni, bár magyar részről a tárgyalások diplomáciai síkon történő folytatását sem ösztönözték. Ez alapvetően a magyar külpolitikai elit és a politikai közvélemény között a kérdésben mutatkozó nézetkülönbségekkel, illetve a főhatalmat gyakorló Horthy szovjetellenes magatartásával magyarázható. A magyar politikai pártok és közvélemény idegenkedése a szovjet rendszer belső berendezkedésétől eleve kérdésessé tett a szovjet állammal történő bárminemű meg egyezést. A tárgyalások tényét kölcsönös megállapodás alapján mindkét fél titokban tartotta. Bethlen miniszterelnök 1922 kora őszén levelet írt az akkor Genfben tartózkodó Csicserinnek, amelyben kifejtette, hogy az együttműködés Magyarország számára bizonyos geopolitikai előnyökkel járna, ugyanakkor a tárgyalások megrekedését éppen a magyar közvélemény beállítottságával indokolta.¹⁴

Az alábbiakban közölt dokumentumok Bánffy sajtókezüleg írt feljegyzései a Csicserinrel történt megbeszéléseiről. 1952–1957 között az akkori Párttörténeti Intézet Archívuma számos iratot átvett a Magyar Országos Levéltártól, amelyek összefüggésben lehetnek a magyar munkásmozgalom történetével. Az iratátadás folyamata több részletben, és meglehetősen rendszertelenül zajlott. Sok olyan miniszteriális irat is átkerült a pártarchívumba, amelynek nem volt köze a munkásmozgalomhoz. A megőrzésre ideiglenesen átadott iratanyag nagy része ott maradt, kisebb részét 1958–1960 között visszaszállították. A teljes iratanyag csak a Párttörténeti Intézet megszűnése és átalakulása után, 1989-ben került eredeti őrzési helyére. Az iratátadás-átvétel történetét ma már külön kutatómunka révén lehetne rekonstruálni. Az 1. sz. alatt közölt, eddig nem publikált dokumentum abban a 0,24

13 A rapallói szovjet–német diplomáciai együttműködésre vonatkozó magyar felfogásra ld.: Nagy Péter Tibor: Az októberi forradalom és a Szovjetunió adaptációja az ellenforradalmi Magyarországon. In: *Eszmélet*, 8. szám, 76. p.

14 Bethlen levelére vonatkozólag ld.: Lőrincz Zsuzsa: Tárgyalások a magyar–szovjet diplomáciai és gazdasági kapcsolatok felvételéről 1924-ben. In: *Múltunk*, 39. (1994) 1–2. sz. 194. p.

folyóméter terjedelmű külügyi anyagban található, amely 1989-ben került vissza az Országos Levéltárba. A külügyminisztérium iratanyagának, és a visszajuttatott dokumentumoknak az összerendezése nem történt meg, így ez a feljegyzés külön jegyzék alapján kutatható. A második feljegyzést 1998-ban teljes terjedelemben közölte Ormos Mária egy forrástanulmányában.¹⁵

Ormos ugyanebben a közleményben felvetette egy harmadik, összegző jellegű feljegyzés létezését is, amelyet Bánffy a genovai konferencia után készített a két tárgyalás tapasztalatairól. Bizonyos, hogy ez nem lehetett különálló ügyirat, hanem egy olyan iktatatlan emlékeztető, amelyet Bánffy a külügyi apparátus számára készített a Csicsserinnel folytatott tárgyalásairól. A külügyminisztérium irattárában külön iktatták a politikai osztály általános és rezervált iratait. A politikai osztály rezervált és általános iratairól, de még az elnöki osztály rezervált iratairól fennmaradt iktatókönyvek sem tartalmaznak egy esetleges harmadik dokumentumra vonatkozó bejegyzést.¹⁶ Ennek ellenére az emlékeztető irat létezése valószínűnek tűnik, bár erről közvetlen írásos bizonyíték nem áll rendelkezésünkre. A jelenlegi Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban megtalálható a korábbi 654. számú, a jobboldali szervezetekre vonatkozó iratokat tartalmazó fondról készített, két kötetből álló fondösszeje. Az iratanyag őrzési egységeiről 1965-ben készített első leltár Bánffy és Csicsserin találkozóival kapcsolatban egyértelműen több tárgyalást és több feljegyzést említ. Az 1979-ben felvett második leltár pedig piros tollal javítva az első megállapításait, határozottan egy tárgyalás lezajlását és egy feljegyzés meglétét konstatálja.

A dokumentumok sorsa valamelyest felvázolható: az '50-es években a külügyi iratanyag egy részével a három feljegyzés közül az első és a harmadik átkerült a pártarchívumba, míg a második kutatható maradt az Országos Levéltár iratanyagában. Erre utal az is, hogy Karsai Elek a '60-as évek végén közreadott egy rövid

15 *Ormos Mária: Bánffy–Csicsserin találkozó(k) Genovában 1922. Kutatási füzetek 4. Történelm doktori program JPTE. Pécs, 1998. 33–38. p.*

16 A politikai osztály rezervált iratairól készült iktatókönyvben az itt közölt két dokumentumra utaló bejegyzés egymás mellett található, az iktatmány mellett feltehetőleg egy későbbi, ceruzával írt betoldás, mely szerint az iratokat a 405/1924. sz. aktához csatolták. Ez az akta tartalmazta az 1924. évi szovjet–magyar diplomáciai tárgyalások felvételére vonatkozó teljes dokumentációt, chhez mellékeltek minden olyan korábbi feljegyzést, amelyet a magyar diplomaták a tárgyalások során felhasználhattak. MOL K 64, 103. kötet (a Külügyminisztérium politikai osztálya rezervált iratainak 1921–1923. évi iktatókönyve). 205–206. p. A másik két iktatókönyv levéltári jelzete: MOL K 63, 478. kötet (a Külügyminisztérium politikai osztálya általános iratainak 1922. évi iktatókönyve), MOL K 58, 40. csomó (a Külügyminisztérium elnöki osztálya rezervált iratainak 1922. évi iktatókönyve).

részletet az itt közölt második feljegyzésből.¹⁷ A két együtt maradt dokumentum közül az időrendben utolsó később eltűnt a pártarchívum iratanyagából, így 1989-ben csak az első feljegyzés került vissza az Országos Levéltárba. A dokumentumok tartalmát tekintve is érthetetlen, hogy az '50-es években történt iratki-válogatás során milyen szempontok alapján választották szét a tematikailag szorosan összeillő feljegyzéseket, és a harmadik milyen módon tűnhetett el 1965 és 1979 között a Párttörténeti Intézet Levéltárából. A harmadik dokumentum nyomára azóta sem sikerült rábukkannunk.¹⁸

Dokumentumok

1. sz.

Bánffy Miklós magyar külügyminiszter feljegyzése első tárgyalásáról Georgij Vasziljevics Csicserin szovjet külügyi népbiztossal¹⁹

Genova, 1922. április 24.

119/Res.Pol.

1922

Genua

Április 24-én Bánffy fölkereste Csicserint a Hotel de Genues-ben d. u. 5 órakor. A találkozás úgy jött létre, hogy B. és Cs. a „Dante Alighieri” fedélzetén adott királyi villásreggelinél szomszédok voltak s így megismerkedtek. Cs. azonnal azt kérdezte B.-tól, hogy Názim bey valóban B. részéről tett-e bizonyos nyilatkozatokat.²⁰ B. ezt megerősítette. Cs. azonnal a Soviet Köztársaság elismeréséről akart beszélni, mire B. azzal tért ki, hogy az ügyekről itt nem lehet ilyen hirtelen beszélni, de szíve-

17 Ld. a 2. sz. dokumentum végén lévő legendát.

18 Nem teljesen kizárható, hogy a dokumentum a pártarchívumból való eltűnése után esetleg visszakerült a Magyar Országos Levéltárba, ám ott több releváns irategyüttesben sem sikerült megtalálni: MOL K 63, 295. csomó, 1922–33. tétel; MOL K 64, 7. csomó, 1922–33. tétel; MOL K 58, 55. csomó; MOL K 64, 7. csomó, 1922–41. tétel; MOL K 58, 1. csomó.

19 Bánffy jelentését egyes szám harmadik személyben írta meg. Valószínűleg a jegyzeteket a maga számára készítette, de azzal a szándékkal, hogy később a külügyminisztérium tisztviselői ennek alapján fogják megírni a hivatalos feljegyzést. Az iratot végül Khuen-Héderváry Sándor, a politikai osztály vezetője küldte el Budapestre Kánya Kálmánnak április 27-én.

20 A török politikus személyére, és az eseményre vonatkozólag közcelebbit nem sikerült kideríteni.

sen találkozik Cs. nel más időben és helyen. Cs. 23. án kért találkozást a jelzett helyen.

B.-t Cs. azonnal fogadta. A hálósobának berendezett igen tágas helyiség mindkét ajtaját először is bezárta.

Elsőben Nazim közléseiről volt szó, melyekhez Cs. újra a hivatalos elismerés és a diplomáciai összekötetés fölvételét fűzte. B. kijelentette, hogy a Conferencia tartama alatt semmi külön megegyezést nem csinálhat, hangsúlyozta hogy a Soviet Köztársaság és Magyarország között úgy a breszt-litovszki béke, mint a rigai egyezmény alapján békeállapot van²¹ tekintet nélkül arra, hogy a trianoni szerződés a br. I.-i béke rendelkezéseit²² megszüntette.

E felfogást Cs. helyeselte.

A versailles-i békémű összes rendelkezései ellen folytatott küzdelme a Sovietnek bizonyos alapot nyújt kooperatorra, amennyiben a Soviet nem avatkoznék a társadalmi berendezkedés tisztán belügyi kérdésébe. B. főlemlítette, hogy tudtával a Soviet ily természetű megegyezést tart be Estland-dal és Angorával.²³ Cs. ezt határozottan megerősítette és azt mondta, hogy „Oroszország mindig a kis nemzetek védelmezője” (!)²⁴

B. a politikai érintkezés közvetítésére az angorai törököket mint közös barátokat jelölte meg. Cs. inkább közvetlen érintkezésre, főleg elismerésre törekedett, melyet B. egyelőre kizártnak jelentett ki. Végül megegyeztek abban, hogy a magyar és orosz bécsi követek fognak a Conferencia után ez ügyről részletesebben tárgyalni.

Cs. a Soviechez való viszonyunk iránt érdeklődvén B. értesítette, hogy Magyarország megtagadta a Wrangel katonák elhelyezését nálunk.²⁵ Cs. ezt megköszönte.

21 A trianoni békeszerződés hatálytalanította Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchia tagjaként kötött korábbi egyezményeit. A Magyarország és Szovjet-Oroszország között megkötött 1921. július 28-i rigai hadifogolycsere-egyezmény preambuluma kimondta, hogy a szerződő felek nem vesznek részt egymás ellen indított háborúban.

22 Aláhúzás az eredeti szövegben.

23 A Törökországgal 1921. március 16-án Moszkvában megkötött barátsági és testvériségi szerződésről, illetve az Észtországgal 1920. február 2-án Jurjevben aláírt békeszerződésről van szó. Törökországban a sévres-i béke elfogadása után Ankarában ellenkormány jött létre, amelynek legfőbb célja a békeszerződés cikkelyeinek felülvizsgálata volt. Az isztambuli szultáni bábkormányának 1920 és 1922 között nem volt tömegbázisa, a tényleges hatalmat az ankarai kormány gyakorolta. A kettős kormányzati hatalom egészen az antant-erők kiűzéséig, a szultáni hatalom 1922 novemberében történt dtronizációjáig tartott.

24 Aláhúzás az eredeti szövegben.

25 Wrangel, Pjotr Nyikolajevics (1878–1928) orosz monarchista katonatiszt, az Önkéntes Hadselegbe tömörülő dél-oroszországi fchér erők főparancsnoka. 1920 novemberében a Vörös Had-

Erre a kis Entente-ra került a szó. Cs. ellenségesen beszélt Benes-ről, mint az ellenforradalom (Kerenszky) pártfogójáról, mérsékeltebben de elég határozottan Yugo Slaviáról és Romániáról, ez utóbbiról Bessarabia miatt.

Cs. ezután kitért arra: igaz-e hogy Magyarországon az 1849-iki események óta állandóan orosz gyűlöelő hangulat van? Hivatkozott a berlini congressusra²⁶ és Kálnokyra. B. fölvilágosította hogy Kálnoky nem volt magyar²⁷ és hogy Andrásy állásfoglalása nem volt speciálisan magyar szempontból fakadó.²⁸ — Az ország közvéleménye abszolút nem oroszellenes, a bolsevista-ellenes hangulat nálunk antisemitizmus és rakaszkodás a polgári rendhez, de semmi éle nincs az orosz nép ellen.

Sőt az orosz hadifoglyok általános sympatiát keltenek.

(Fekete altiszt kivégzéséről Cs. nem tudott.²⁹ B. fölvilágosításait részletesen följegyezte.)

Csicserin erősen nacionalista benyomást tesz.

sereg kiszorította csapatait Oroszországból, seregének tagjai Nyugat-Európába, Romániába és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba menekültek. Magyarországon tömegesen nem telepítettek le wrangelista emigránsokat, ugyanakkor a Baranyát megszálló szerb erőkkel együtt sokan érkeztek Dél-Magyarország területére, és a délszláv állam csapatainak baranyai kivonulása után letelepedtek ott. Vrangel később kapcsolatokat épített ki magyar ellenforradalmi vezetőkkel, Freiherr von Lampe báró révén külön budapesti összekötővel is rendelkezett.

26 1878-ban megtartott nemzetközi értekezlet, amelynek célja az orosz nagyhatalmi érdekek alapján, a san stefano-i megállapodás értelmében létrejött Nagy-Bulgária területének felosztása volt.

27 Kálnoky Gusztáv gróf (1832–1898) morvaországi német családból származó osztrák–magyar politikus és diplomata, 1880–1881 között szentpétervári nagykövet, 1881–1895 között az Osztrák–Magyar Monarchia külügyminisztere.

28 Andrásy Gyula gróf (1823–1890) magyar politikus, 1871–1879 között a Monarchia külügyminisztere. Legfőbb külpolitikai törekvése egy oroszellenes szövetség létrehozása volt. Andrásy felfogása szerint a Monarchia szláv népcinek politikai törekvései veszélyt jelentettek a magyarságra és annak Duna-medencei hegemoniájára nézve. Elképzelése szerint a szláv mozgalmak megtöréséhez nélkülözhetetlen lett volna a cári Oroszországnak, a kis szláv népek patrónusának semlegesítése. Az Oroszország nagyhatalmi státuszának korlátozásáról vallott koncepciója jól beillt a Monarchia geopolitikai törekvéseibe is.

29 Aláhúzás az eredeti szövegben. Az eseményre vonatkozólag közlekedt nem sikerült kideríteni.

Cs. kifejtette, hogy engedményeket a nyugati hatalmaknak csak akkor tesz, ha a kölcsönök ügye valósággá válik.

Bánffy Miklós külügyminiszter kézzel írott feljegyzése. Tisztázott változat. MOL K 64 (Külügyminisztérium politikai osztályának rezervált iratai). Repertorizálatlan irat. Régi jelzet: Párttörténeti Intézet Archivuma 654 f. 3/2 ő.e.

2. sz.

Bánffy Miklós külügyminiszter feljegyzése második tárgyalásáról Georgij Vasziljevics Csicserin szovjet külügyi népbiztossal

Genova, 1922. május 2.

120/Res.Pol.

1922

Titkos

V. 10.

Genua. 1922. máj. 2.

Djelaleddin Arif Bey, az angorai kormány római követe,³⁰ kit fölkértem a találkozás legdiskrétebb rendezésére, értesít, hogy d.u. 3. órakor, Nowry Aziz török kereskedő házánál, Genua 19. Via Corsica II. em. fogunk találkozni.

Autómat hátrahagyva bérkocsin mentem oda.

Djelaleddin már ott várt, pár perc múlva megjött Csicserin. Nehány udvarias szó után Csicserin a tárgyra tért.

1. Kifejtette, hogy a Dnyeszteren folytonosan határsértések fordulnak elő, melyet a Soviet már soká nem fog tűrni, dacára különben teljesen békés³¹ indulatának. Amint egy újabb eset lesz, erélyesen vissza fogják katonailag utasítani és nem állnak meg többé a Dnyeszternél mint eddig, hanem beljebb fogják üldözni a betörőket, – talán Bucurest-ig. — Tudomása van, hogy Romania Petljura³² és Wrangel

30 Dzselaeddin Arif (1875–1930): török diplomata, 1921–1923 között római török nagykövct.

31 Aláhúzás az eredeti szövegben.

csapatokat szervez és támogat. Burkoltan megjegyezte, hogy a bolgárok lehetséges, hogy, — talán bandákkal — a Dobrudzsában föllépnek.

2. Kérdezte mi volna a mi álláspontunk. Azt feleltem, hogy előre megállapítani nem lehet, ha a dolog váratlanul jön. (Ily esetben csak akadályozni tudnám a román mozgósítást Erdélyben, ami azonban elég lényeges körülmény is lehet.) Ha idejében 1-2 hónappal előbb tudnám, többet is tudnék tenni. Kifejtettem, hogy bizonytalan időkre nem lehet irredenta szervezeteket tartani, mert elárulhatnak. Ezért kell előre tudni az időpontot.

(Csicserin ezt belátta.) Előzetes tudomás mellett sokkal többet lehetne tenni. (Székely csapatok lázadása, bandák szervezése mint Burgenlandban, eset[leg] közvetlen interventio rendfönntartás címén.) Természetes, hogy föllépésünk mérve a szomszédaink viselkedésétől és belső helyzetétől is függ. — Egy orosz sereg közelsége azonban, ahogy már a múltban láttuk, csillapítóan hat S.H.S. és Cs. Slov.-ra./

3. Csicserin azt kérdezte, mi volna a helyzet, ha az orosz támadás Lengyelország ellen menne. — (Azt feleltem, hogy ez esetben sokkal kevesebbet tehetünk, nem lévén határosak. Arra a kérdésre, hogy teljes neutralitásra számíthat-e, azt feleltem, hogy igen. Hadianyag szállításokat is hajlandók vagyunk megakadályozni, amennyiben a Nagyhatalmak nem kényszerítenek, de a kényszernek engednünk kellene, s legfeljebb sabotálás lehetséges.) — Kérdezte adhatok-e titkos, de írott neutralitási nyilatkozatot. — Minden írásbeli közlést megtagadtam.

(4. Kijelentettem, hogy bármely esetben a Kárpátokat tekintem a magyar határnak, amit Csicserin elfogadott.)

5. Az esetleges cooperációról beszélendő megegyeztünk, hogy Krestinsky berlini megbízott Soviet követnél³³ magyar megbízott oly levelet fog fölmutatni, mely a „Via Corsica”-i conversatio folytatására hatalmazza föl.

6. Csicserin érdeklődött a horvát és bosnyák helyzetre nézve. Elmondtam, hogy a helyzet élesebbé vált a mohamedánoknak a horvátokhoz való csatlakozása által.³⁴

32 Petljura, Szimon Vasziljevics (1877–1926) ukrán politikus, 1918–1919 folyamán az ellenforradalmi ukrán Központi Rada vezetője. 1919 végén katonai szövetséget kötött Lengyelországgal és csapataival a lengyelek oldalán részt vett a szovjet–lengyel háborúban. A szovjet–lengyel ritgai békeszerződés megkötése után ukrán dőrczans alakulatok szervezését vezette.

33 Kresztyinszkij, Nyikolaj Nyikolajevics (1883–1938): szovjet–ukrán diplomata, 1921–1930 között berlini ügyvivő.

34 A boszniai muzulmánok érdekcit képviselő párt, a JMO a jugoszláv egységállam megalakulása óta tagja volt a kormánykoalíciónak. Az 1922. április 26-i új közigazgatási törvény elfogadása miatt, amely a bosnyákok számára előnytelen körzetcrcre osztotta fel az országot, kilépett a kormány szövetségéből.

Ad.1. Stambolinsky bolgár min. elnökre megjegyeztem, hogy nem hiszek az ő segítségében, minthogy benyomásom szerint pacifista.³⁵ — Csupán a macedo-bolgár bandafőnökök jöhetnek számításba.³⁶

Ad. 2. Cs. eleinte úgy állította be a dolgot mintha ő nem tudhatná, mikor támadnak a románok a Dnyeszteren. Elég közeli időt tartott valószínűnek. Később belement a velünk való előzetes értesítkezésbe.³⁷

Ad. 4. Belső politikai szempontból megerősítette, hogy oly viszonyt fog tekintetbe venni, mint Estlanddal és az Angorai kormánnyal, tehát nem avatkozik a belső szociális és politikai ügyekbe.

Bánffy Miklós külügyminiszter kézzel írott feljegyzése. Tisztázott változat. MOL K 64, 10. csomó, 1924-24. tétel, 345–348. folio, 405/1924. sz.

A dokumentumból rövid idézetet közölt Karsai Elek: Számjeltávirat valamennyi magyar királyi követségnek. Bp., 1969. 311. p.; teljes terjedelemben megjelent: Ormos Mária: Bánffy-Csicszerin találkozó(k) Genovában 1922. In: Kutatási füzetek 4. Történelem doktori program JPTE, Pécs, 1998. 35–38. p.

-
- 35 Stambolijfszki, Alekszandar (1879–1923): bolgár politikus, a Bolgár Népi Földműves Szövetség vezetője, 1921–1923 között miniszterelnök. Belső reformjainak megvalósítása érdekében hajlandó volt elismerni Makedónia és Dél-Dobrudzsa első világháború utáni státuszát.
- 36 A bulgáriai szélsőjobboldali erők nem ismerték el Dél-Dobrudzsa és az első világháború idején Bulgária által megszállt Makedónia elszakítását. A belpolitikai életben jelentős szerepet játszó VMRO célja Makedónia Bulgáriával való egyesítése volt, a szervezet tagjai terrorcsoportokat alakítva fegyveresen küzdöttek ezért.
- 37 Az eredeti dokumentumban is így szereplő kifejezés. Bánffy minden bizonnyal az értesítés és érintkezés szavakat keverte össze.

